

Давньоукраїнські кам'яні хрести.
м. Переяслав-Хмельницький. Київська обл. Кінець XVIII ст.

ПЕРЕДМОВА

Ми проходимо осмислення себе і власних вчинків, діянь нашого покоління в часі і просторі через Хрест. Ми шукаємо в ньому відповіді на численні запитання й у котре ставимо перед собою найтяжче: “Куди і як ми йдемо? Навіщо ми так робимо?”

В Україні жити завжди було нелегко - і вчора, під тягарем чужинських чобіт, і сьогодні, від солодкої ноші власної державности й безпорадности розпоряджатися отриманою свободою. Шлях українця від ідеї загублености до ідеї пошуковости - це хрещатий шлях української душі, сповнений роздвоєности, каяття, ствердности й кінчестости дії за рідну землю, рідну неньку, за державницьку свободу, в ім'я якої мільйони людей розпинали на Хресті.

Україна і Хрест нероздільні, як є нероздільним поняття віри, моралі, свободи, любови, щастя.

Книга про кам'яні хрести не могла з'явитись учора. Вона могла виринути через пам'ять, переживання і мрії сьогодні. Вона мала прийти на світ, бо місток між підневільною вірою у власне Родове Гніздо і нотою про сув'язь віри й моралі, що зринала сьогодні, виводив людину на шлях самопізнання й уславлення Великого Родового Гнізда. Чистою, величною, святою була думка про Україну - ясною й освіжаючою стала її реальність.

Книга писалася довго, її потребу вимальовувала істина знань про спокутний хрест. Зрештою таку книгу не вдавалося осилити одним ковтком, бо напій з роду тих, що можна попектися. Потрібні факти для такої книги, потрібне осмислення цих фактів, а з ним - очищення, вдосконалення себе, пізнання Хреста.

Кілька поколінь жило без віри й надії у хрестову культуру. Пам'ять про них підмінювали тимчасові міфи й легенди, що освячували “релігію” панівних смаків, а по суті культивували вседозволеність несмаку.

Сутність хреста була невід'ємною від сутности мого народу. Хрести існували уві сні й наяву, як існують зорі, місяць, сонце, небо, хмари, земля; тисячі літ вони супроводжують людське життя, від часу народження до часу фізичного відходу. Кожне нове покоління розпочинає свій шлях від осмислення ідеї Хреста. І для кожного вона укладається в дусі знань, моральних засад, історичних виходів у минуле, означень про сучасне. Автор книги прийняв цю Віру і взяв нелегку ношу. Якби сказати йому тоді насампочатку, що ношу доведеться нести протягом 30 літ, автор, знаю, відповів би: “То - мій хрест”. Хто нас примусить скуштувати іншого трунку, ніж той, що маємо від хреста - це трунок любови до таких, як ми самі? Чи не прийшли ми всі разом

на цю землю? Хто забере від нас любов до Хреста Ісусового? "Чи недоля, чи утиск, чи переслідування, чи голод, чи нагота, чи небезпека, чи меч?". Автор мав мету, її підживлювали Віра й Любов. З роками прийшло розуміння, що багатівікова пам'ять народу про Хрест очищувальна. Вона змиває непотріб, як чиста весняна волога. Вона є плодоносною: з її зерен виколюється хліб чистоти й духовності.

Вчення про stavros лежить в основі культури нашого народу. Майстерність хрестороба постала з глибини віків, як, скажімо, ремесло ткача, коваля, гончара чи каменяра. Це - професія, що освячена магією безкінечного творення. В ньому віддзеркалені душа й совість численних поколінь, їх віра у Помисел Божий. У ньому майстер шукав себе, бо то була його віра: обереги набутих знань він клав на вітар уміння, долучаючи до баченого власний хист і потаємну надію вивищитись у роботі. Навіть послідній партач мріяв досягти рівня майстра - через інстинкти на шляху до досконалости пролягло ремесло, що обростало цвітом творчости.

Хрест сотворювався з каменю, який на нашій землі завжди шанували. Це спричинювало повагу до людини, котра вміла або бралася різьбити в камені, а тому, хто в серці ніс ремесло хрестороба, - почуття відповідальности. Будь-який ремісничий промисел шанувався в Україні. Будь-яка праця, спричинена вогником, що пламенів і наказував творити красиві предмети, ошляхетнувати побут і наближувати красу рукотворну до краси природної, - така праця несла пристрасть істинного слугування Красі, для якої завжди знаходилося Добре слово.

Вірили люди Творцю, у серці мали Красу, визнавали її в чині високому. В камені природа досягла вершинности: в ньому твердь і краса поєдналися сукупно.

Ієрофанія каменя здійснюється через хрест і сприймається, як вияв праведности буття, як стежа в межах гармонії і досконалости. Ось чому ремесло хрестороба несе в собі магію праведности для кожного, хто у власних діях підкоряється їй, а в житті ступає услід за нею або разом з нею. Професія каменоріза - це важка ноша відповідальности. Погляньмо на численні витвори меморіальної пластики, пройдімося стежками-доріжками, помовчимо на древніх кладовищах зганьбленої чужинцями землі, - скільки тієї любови, шанобливости, скільки терпіння й відчуття цілости в межах, відведених формі хрестокаменя!

По землі гробовища - есхатологічні знаки перемінної людської долі, чекання перед Останнім судом, і над шляхами і на їх перехрестях - як свідчення шаноби - кам'яні хрести в Україні, де справіку заселявся хліборобський християнський люд, де вірили в Спасителя і крашу долю, де мали переконання, що шлях до Судьби проклали ті, що уже відійшли. Віра в Спасителя йде через Хрест: хто увірує й охреститься - спасений буде. Хрещатий стовп на могилі є мірою страждання, власною вертикальною спрямованістю зорганізовуючи теперішнє, минуле і майбутнє в одну непорушність. Кам'яний знак, символ, образ втаємничує віру у Воскресіння через час потойбічного життя, коли душа покидає тіло і лине до Бога. Народна віра, поховально-поминальні звичаї пов'язують місце спочинку з місцем хрестового пагорба, осяяного святістю шани до предків і корозвою спасіння.

Хрест твориться не зі спротиву матеріалу, а з любови. Що глибшою є любов, то більшою є віра. Усе, що в камені причетне до ритуальних смислів та обертається у формах каменю, має межі. Останні визначаються ідеєю хреста перед тим, як витвір має бути зведений. Це вже по тому він заворожує загадкою і тасмницею свого буття. Є в ньому одночасно - зі штибу людського знання і з міри Вічного. А щоб знання глибшали, а любов яснішала, кам'яний хрест пишно декорується. Меморії об'єднують світ, що

відійшов, зі світом, що приходить на його зміну; нерозривне коло єдиного роду, де початок є кінцем, а кінець - початком.

Це влада світла, яке роз'яснює місце, роль і призначення людини. Пощо я живу? Що доброго чиню? Навіщо роблю такий крок? Чи перебував я у днях своїх з розумінням суті їх?

Знаки, орнаменти на хресті, поштиво вирізьблені майстром, просвітлюють віру і тлумачать шлях, що веде до найвищої благодати. Ці знаки не закріплюються суворими правилами їх зображення. Скоріше, вони зароджуються з любови і випромінюють енергію очищення, яка чекає кожного, хто має ступити на шлях спасіння душі. Магічні формули народжуються в стінах Божого Храму і зазнають змін при "перенесенні" або при новому "прочитанні" Святого Письма, тобто при чистодитинному спогляданні й намірах наближення, пізнання найбільшої Тайни, бажанні відтворитися з інших форм народної творчості.

Хрести мають декор, усталені пластичні метафори, символічні зображення й написи, що вільно переінакуються, взаємодіючи з орнаментальними фігурами. Вони формують психологічно-естетичні та магічно-захисні формули народного буття. Через епітафійно-моралізуючі написи, сакральні орнаменти, християнську символіку, інші стилістичні фігури пролягає кореляція того, що творили за життя боговірні і що збираються вони робити "на тому світі". Хрестокамені залишають живим право на очищення, спокуту, готовність до сходження на свій Пагорб Слави.

Олександр Федорук, доктор мистецтвознавства,
професор, академік, заслужений діяч мистецтв України